

Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri

Money Devaluation in The Otoman Empire in 17th Century

Rubi ÖZCAN *

Özet

Osmanlı Devletindeki iktisadî ve malî koşulların XVI. yüzyılın sonlarına doğru hızla bozulduğu, istikrar ve genişlemenin yerini durgunluk ve bunalımların aldığı iktisat tarihçileri arasında kabul edilen genel bir görüştür. Ekonomik istikrarsızlığın temelinde milletler arası kıymetli maden hareketleri, devletin yaptığı büyük harcamalar, ticarî hareketlerin hacim yönünde olumsuz değişiklikleri ve nüfus artışları gibi birçok sorunlar yatmaktadır. Bütün bu biriken sorunlar sebebiyle devlet sikke tashihi yoluna giderek resmî fiyatlar ile piyasa fiyatları arasındaki farkı gidermeye çalışmıştır. Bu yüzden 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında olmak üzere, toplam 5 kez sikke tashih operasyonları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Ekonomi, Sikke, Tashih, Guruş, Akçe, Mangır.

Abstract

Among economics historians are accepted a opinion about that economical and fiscal conditions are speedly upset, stagnation and crisis take place of the stability and spread out toward end of 16th century in the Ottoman Empire. In origin of economics unstability is in like this problems valuable mine acts in international, large state expenses, increase trade deficit and population explosion. Therefore Ottoman state studies to get rid of difference the official price between the market price that makes coin(sikke) correction. So, it is 1600, 1618, 1624 and 1640 years, total 5 times had made coin(sikke) correction operations.

Key Words

Devaluation, Ottoman Empire, Economic, Valuable Mine, Prices, Money, Coin(Sikke).

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XIII. yüzyılın sonlarına doğru, Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç ve dış sebepler neticesinde dağılmaya başlamasıyla birlikte, Bizans sınırlarında bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Kısa bir süre içerisinde, birbirlerinden bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Anadolu beyliklerini idaresi altına alan Osmanlı Devleti, aynı zamanda Bizans ve Balkanlar'da giriştikleri fütuhât hareketleri ile hakim bir güç konumuna gelmiştir.

Şark-İslâm devlet geleneğinde toplumların devlet yapısına kavuşabilmesinin ön şartı, "bey" adına hutbe okutmak ve "sikke kesmek" olmuştur. Osmanlı Beyliği, Söğüt'te bir cuma namazında Dursun Fakih'in okuttuğu hutbe ile "beylik'ten "devlet" olma sürecine geçişin ilk adımını atmış oldu¹. Devlet olma yönünde ikinci gerekli şart ise "sikke kesmek"tir. Osmanlılar ve diğer Türkmen beylikleri, İlhanlıların egemenliklerini kabul ettikleri sürece kendi adlarına sikke basmadılar. Bu dönemde beylikler, genel olarak, İlhanlı sikkelerini kullanmışlardır².

Osmanlı devlet geleneğinde sikke kesmek ve bunun bir iktisat politikası haline gelmesi ise, Osman Bey'in ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey'in tavsiyeleri ve Osmanlı hukukî muhitinde alınan kararlar doğrultusunda, devletin iktisadî ve ekonomik yapısı ile ilgili politikalar belirlenmiş oldu³.

Osmanlı ekonomisinde para kullanımı, zaman ve mekân içinde önemli farklılıklar göstermekle birlikte, sadece kentli nüfusla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Özellikle, yükselme devrinde değerli madenlerin çoğalması, kentlerle kırsal kesimlerin iktisadî bağlarının güçlenmesi ile kırsal nüfusun önemli bir bölümü de sikke kullanmaya başlamışlardır. Kasaba ve kentler içinde zanaatkarlar, tüccarlar, köylüler ve göçerlerde para ekonomisinin içine dâhil olmuşlardır. Balkanlar ve Anadolu'da köylülerin ürünlerini getirip kent ve kasaba sakinlerine sattıkları, düzenli olarak kurulan pazarlar ve panayırlar bulunmaktaydı. Bu pazarlar aynı zamanda göçerlerin köylü ve kentli nüfusla bir araya gelmesine imkân sağlamaktaydı. Para kullanımının yaygınlaşmasını mahkeme kayıtlarından, kanunnamelerden ve tahrir defterlerinden ayrıntılı olarak izlemek mümkündür⁴.

¹ Ahmet Güner Sayar, "Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış", *Türk Yurdu*, 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı, XIX-XX, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 17.

² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 33.

³ Sayar, "Osmanlı İktisat Düşüncesi", s. 17; Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, T.T.K Basımevi 2. Baskı, Ankara 1989, s. 19.

⁴ Şevket Pamuk, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon ", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19, Yapı Kredi Yayınları 1999, s. 180.

Ortaçağın sonlarında Avrupa devletlerinde iktisadî kalkınma ile birlikte gelişen mübadele ihtiyaçlarını, bunun vasıtası olan altın ve gümüş paraların yetersizliğinden dolayı tam olarak karşılanamadığından, kıymetli madenlerde genel bir daralma gözlenmiştir. Bundan, Osmanlı Devleti'nde olumsuz yönde etkilenmiştir. 1436'da gümüş eşya kullanılması yasaklanmış ve memleket dışına gümüşün çıkartılmaması konusunda çeşitli tedbirler alınmıştır⁵.

Akdeniz ekonomisine kuvvetle bağlı bulunan ve bütün müesseseleriyle teşkilatlanmasını sürdüren Osmanlı Devletiminde, artan büyük malî ihtiyaçları sebebiyle para darlığını II. Mehmet döneminden itibaren şiddetle hissetmiştir. Osmanlıların ilk gümüş sikkelerini bastırdıkları 1326 yılından, II. Mehmet'in ilk kez tahta çıktığı 1444 yılına kadar akçenin gümüş içeriği oldukça istikrarlı bir seyir izlemiştir. Devletin tespit ettiği standartlara göre akçeler, temiz ya da halis ayar gümüşten darp ediliyordu. Para biriminin istikrarı, erken dönemde Osmanlı maliyesinin iyi durumda olduğunun bir kanıtıdır. Ancak dönem içinde görülen kıymetli madenlerin azlığı II. Mehmet döneminde düzenli bir tağşiş politikasının temelini oluşturmuştur. Bu bakımdan, 1444-1481 yılları arasında akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği tam altı kez düşürülmüştür. Bu işlemleri 'teccid-i sikke' adı verilmektedir⁶. Tağşişler kısa dönemde, tedavüldeki sikkelere ve gümüşün itibarî değerini yükselterek gümüş darlıklarına karşı belirli bir rahatlama getirmekteydi. Ancak er ya da geç fiyatlar artacağı için bu rahatlak uzun sürmeyecektir⁷.

Osmanlı Devleti'nde para darlığı kuşkusuz XV. yüzyılda olduğu gibi XVI. yüzyılda da devam etmiştir. Para darlığının ilk yansıması toprak sistemi ve buna bağlı bulunan ordunun üzerinde görülmüştür. Askere ulufe, bahşiş, terakki yetiştirmek devlet maliyesinin en büyük derdi ve meşgalesi haline gelmiştir. Ayrıca, XVI. yüzyılın sonlarına doğru uzayan ganimet getirmeyen harpler (İran ve Avusturya harpleri) devletin malî yükünü ve paraya olan ihtiyacını daha da arttırmıştır⁸.

XVI. yüzyılda Osmanlı para düzenini etkileyen bir diğer gelişme de Amerika'nın keşfinden sonra, çok büyük miktarlarda altın ve özellikle gümüşün Avrupa kıtasına akmaya başlaması olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin gümüş esasına dayanan para sistemini zaman zaman tehdit eden bir maden sıkıntısı bulunmaktaydı. Bu güçlüğü yenmek için devlet gümüş madenlerini kontrol etmek, sikke ithalini teşvik etmek, tedavüldeki para hacmini azaltmak veya çoğaltmak gibi sıkça uyguladığı yöntemlere başvuruyordu. Ancak 1580'den sonra çok miktarda Amerikan menşeli Sevilla (İspanya)

⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" *Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 161.

⁶ Ziya Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, Bayrak Matbaa Ltd. Şti. İstanbul 1998, s. 74; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 54.

⁷ Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, T.T.K Yayınları, Ankara 1992, s. 8; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 161.

⁸ İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 161.

gümüşlerinin Osmanlı ülkesine aniden akın etmesi, Osmanlı malî dengelerini alt üst etmiştir⁹. Gümüş fiyatları düştükçe altın fiyatları yükselmiş ve zamanla Türk hammaddeleri Avrupalı tacirler için ucuz bir hale gelmiştir. Böylece Osmanlı hammaddelerini dışarıya doğru vakumlayan bir süreç başlamış oldu. Buğday, bakır, yün gibi Osmanlı iktisadî stratejisinin temelleri olan malların arzı azalarak, fiyatların hızlı bir şekilde yükselmesi söz konusu olmuştur¹⁰. Bütün bu olumsuz gelişmeler Osmanlı para düzenini bozarak, genel ekonomik hayatı ve halkın yaşam koşullarını alt üst edecek sorunları da beraberinde getirmiştir. Öte yandan, bu dönemde kalpazanlık faaliyetleri de para düzeninin sarsılmasına yol açmıştır¹¹. Devletin resmî paralarının kenarlarından kırıp veya yanlarından kazımak suretiyle, veznini düşüren Yahud ve Nasara taifesinin bu faaliyetlerde önemli bir rolü olmuştur¹².

XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülen uluslar arası kıymetli maden hareketlerinden kuşkusuz Osmanlı piyasaları olumsuz yönde etkilenmiştir. Para üzerinde daha önceleri takip edilen istikrarlı politika, temel para birimi olan akçenin gümüş içeriğinin azaltılması, kırpık, mağşuş, değersiz paraların piyasaya dolmasıyla terkedilmiş ve yüzyılın sonlarında tamamen istikrarsız bir döneme girilmiştir. Altın ve yabancı paralar karşısında sürekli değer kaybına uğrayan akçe, bu sıralarda merkezî gücü büyüyen ve gelir kaynakları daralan Osmanlı Devleti tarafından 'sikke tashihi' veya 'sikke tecdidî' denilen ayarlamalar ile dengede tutulmaya çalışılmıştır.

Buraya kadar izahına çalıştığımız gelişmeler altında çalışma konumuz olan XVII. yüzyılda yapılan sikke tashihlerini inceleyeceğiz. Bilindiği gibi 1584-1586 tarihinde başlayan sikke ayarlamaları 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında yapılmıştır. Ancak tashihlere geçmeden önce çalışmamıza, XVII. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nde yaşanan askerî, malî ve iktisadî gelişmeleri izah ile başlayıp devletin para politikalarını izah ederek sikke tashihlerinin mahiyeti ve özellikleri incelenmeye çalışılacaktır.

XVII. YÜZYILA GİRERKEN OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU SİYASÎ, ASKERÎ VE SOSYAL GELİŞMELER

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın başlarından itibaren bunalımlarla dolu bir döneme girmiştir. Genellikle araştırmacılar, bu devrenin başlangıcını Kanunî dönemine kadar indirerek,¹³ III. Murad'ın saltanatı ile kesin olarak belirginleşti-

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "1600 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 6; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 162.

¹⁰ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, terc. M.Harmancı, e Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 240.

¹¹ Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 865; Yücel 1640 Tarihli Es'ar Defteri, s. 9.

¹² Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 180-187; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 185.

¹³ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 235.

ği yönünde hem fikirdirler¹⁴. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerindeki sosyo-ekonomik değişimlere bakıldığı zaman, Türkiye'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yeni bir sosyal, siyasal ve ekonomik düzen içine girdiği görülmektedir¹⁵.

XVI. yüzyılın sonlarında, Akdeniz havzasında görülen hızlı nüfus artışları ve dünyadaki ekonomik ve toplumsal gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan celâli isyanları, medreselere sığınan suhtelerin huzursuzlukları, levend, sekban ve mücerredan gibi gurupların ortaya çıkardığı sorunlar, Osmanlı Devleti'nin klasik anlayışına dayalı sistemini sarsmıştır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleri ile ilişkilerinin bozulması, savaş tekniklerindeki ilerlemelere adapte olamaması, timar sistemine dayalı Osmanlı ordusu yerini daimî asker olan kapıkuluna bırakması, klasik Osmanlı askerî sisteminin bozulmasına yol açmıştır. Savaş teknolojisindeki değişiklikler nedeniyle merkezde daha büyük ve daimî ordular oluşturma gereği ortaya çıkınca, timar düzeni hem askerî hem de malî önemini kaybetti¹⁷. Timar düzeninin bozulması ise, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve iktisadî düzensizliklerin temel nedeni olmuştur.

Nüfus Artışları

Anadolu, yıllar boyunca Türkmen aşiretlerinin göç hareketlerine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti, planlı sürgün ve kolonizasyon metodu ile Türkmen aşiretlerini fethedilen yerlere, Balkanlara, Ege ve Akdeniz adalarına yerleştirdiler. Ancak XVI. yüzyılda, ölüm oranlarındaki azalmalar ve doğum oranlarındaki yükselme neticesinde nüfusta artış meydana gelmiştir. Yükselme döneminde, Osmanlı Devleti'nin sağladığı barış ve güvenlik çağı ile, nüfusun ikiye katlandığı bilinmektedir¹⁸. Tahrir defterlerinde istatistikî veriler XVI. yüzyılda önemli nüfus artışları olduğunu göstermektedir¹⁹. 1520-1535 ve 1570-1580 yılları arasında yapılmış olan iki tahrir göre, bu dönemde Anadolu vilayetlerinde ortalama %55,9, Rumeli vilayetlerinde ise ortalama %71 oranında artışlar kaydedilmiştir²⁰. Ayrıca, aynı tarihlerde Türkiye'nin (İstanbul, Halep, Şanı hariç) en büyük 12 şehrinde %90 oranında bir nüfus artışı da tespit edilmiştir. Ö.L.Barkan nüfus artışlarını, "1584-1586 büyük devalüasyonundan sonra başlayan süratli fiyat yükselişleri arasında doğrudan doğruya bir münasebet bulun-

¹⁴ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 9.

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, s. 7.

¹⁷ Aynı yer; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 94.

¹⁸ Shaw *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 238-239; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 8, 51.

¹⁹ Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 10.

²⁰ Ömer L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136, TTK. Basımevi, Ankara 1970,, s. 590.

duğunu iddia etmek güç olsa da, devre hakim olan fiyat hareketlerinin sebep olduğu buhranları daha tesirli"²¹ hale getirdiğini ifade etmektedir.

Nüfus artışları ile birlikte, bu dönemde, Anadolu'da yersiz, yurtsuz, ocaksız bir sınıfın ortaya çıktığı ve sayıca çokluk arz ettiği gözlenmektedir. Devrin kaynaklarında "gurbet taifesi", "levendât" isimleri ile geçen bu sınıf, köylerdeki toprak darlığı nedeniyle, bir geçim vasıtası bulabilmek için Anadolu'ya yayılmışlardır²². Bunlardan, dinî eğitim almak için Anadolu'ya dağılmış olan guruplar, iş imkânlarının yetersizliğinden dolayı guruplar halinde kırsal bölgelerde dolaşarak, köylülerden yiyecek, barınak ve geçimlik para isteyerek eşkıyalık ve soygunculuk faaliyetlerinde bulunmuşlar, yer yer de isyanlar çıkarmışlardır. Böylece köylünün emeği olan hasadı mahvederek yağmalama hareketlerine girişmişlerdir²³.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Anadolu'da çiftçi halk bu tip baskı ve kargaşa ortamı içerisinde bunalırken, para darlığı içinde de bulunmaktaydı. Memlekette altın ve gümüşün azalması, iktisadî sıkıntının Kanunî döneminde, belirli amaçlar için salınan, ancak zamanla düzenli vergiler haline dönüşen "tekâlif-i divanîye" genel adıyla, daha ağır vergiler köylüden tahsil edilmeye başlanmıştı²⁴ Nakit darlığı içinde bulunan köylü, faizcilerin (ribahor) eline düşmüştür. Durumdan yararlanan faizciler de köylülerin elinden mahsullerini almışlar, böylece borcunu ödeyemeyen birçok köylü malını ve toprağını bu ribahorlara terk etmek zorunda kalmışlardır²⁵. Hızla artan nüfusların ihtiyaçlarını karşılayacak siyasal ve ekonomik örgütlenmeden yoksun olan kentlere, topraksız köylülerin akım başladı. Toprakların işlenememesi ve kırsal bölgelerde yerleşen soyguncular yüzünden, kentlerin ihtiyacı olan yiyecek maddeleri de kaçınılmaz olarak azalmaktaydı²⁶. Bütün bu gelişmeler neticesinde görülen, demografik yapıdaki bozulmalar, iktisadî düzenin de alt üst olmasına yol açtı. Kırsal kesim ile kent nüfusu arasındaki dengelerin bozulması, iktisadî buhranların daha da artmasına vesile olmuştur.

²¹ Aynı yer.

²² Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995, s. 333; Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 10.

²³ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 161-162; Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 10; Cin-Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, s. 333.

²⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 160.

²⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, T.T.K Basımevi, Ankara 1994, s. 9; Cin-Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, s. 359-360.

²⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 160.

Askerî Sistemde Değişim

Bu alanda meydana gelen en önemli değişme, timarlı sipahi ordusunun önemini kaybetmesidir. Bu ise, klasik Osmanlı rejimini temelinden sarsan, idarî, malî ve sosyal bozukluğun en başta gelen nedeni olmuştur²⁷. Merkezdeki kapıkulu sayısının artması ve Anadolu'da geniş ölçüde yayılması ilk neticelerden biridir.

1590'larda Avusturya ve İran ile yapılan başarısız savaşlar neticesinde, orduya yeni bir düzen sağlamak amacıyla ulufeli ve tüfenkli (sekban) asker sayısını arttırmak gereği duyulmuştu. Çünkü bu dönemde askerî teknolojilerdeki hızla gelişmeler karşısında; ok, yay, kılıç kullanan sipahi ordusu, Avrupa'nın ateşli silahlar kullanan piyade ordularına karşı etkisiz kalmışlardı²⁸. Düzenli bir orduya sahip olunması ve sürekli silah altında asker bulundurulması gereği, yeniçerilerin sayısının da arttırılmasına neden olmuştur. Bu nedenle, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeniçeri sayısı 13.000'den 38.000'e, yüzyılın sonunda da 100.000'e çıkartılmış, bunların maaş ve iaşeleri de Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmiştir²⁹

Kapıkulu sayısındaki artışla birlikte, şehirlerde ve kasabalarda imtiyazlı bir sınıf konumuna gelen yeniçeri ve altı-bölük süvarisi; vergi mültezimi, tahsildar ve asayiş işlerinden sorumlu olarak, Anadolu'da önemli bir güç odağı haline gelmişlerdir. Topraklarını terk etmek zorunda kalan reayanın bir kısmı, beylerbeyi, sancakbeyi gibi devlet görevlilerinin yanında "levend" ya da "sanca sekban" adıyla ücretli asker olarak kapılanmalardır. Doğu'da İran ve Batı'dan Avusturya'ya karşı süren uzun ve sonuçsuz savaşlar sebebiyle toprağını kaybeden sipahiler de sekban ordularına dâhil oluyordu. Böylece XVI. yüzyılın sonuna doğru taşra yöneticilerinin emrindeki kuvvetler hızla artmıştır. Merkezî devlet otoritesinin atıl kaldığı bu dönemde, yerel yöneticiler binlerce levendle teftişe çıkıp, halktan gelişigüzel vergiler toplayıp, tarlalara el koymaya başlamışlardır. Osmanlı devlet anlayışına tam anlamıyla ters gelen gelişmeler başlamış, adem-i merkezîyetçi eğilimler ortaya çıkmıştır. Yerel güçlerin komutasındaki celâlî olarak adlandırılan birlikler, devlete karşı sık sık ayaklanmışlar ve bazı Anadolu şehirlerini kontrolleri altına almışlardır³⁰.

Celâlî İsyanları

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren devlet ve toplum düzeyinde görülen sarsıntıların sonucu ortaya çıkan halk hareketleri, genel olarak celâlî isyanları olarak nitelendirilmektedir. 1596 yılında Eğri Seferi için yapılan harp hazırlığı sırasında hükümet tarafından Hüseyin Paşa ile Karayazıcı'ya Orta Anadolu'ya asker sürme yetkisi verilmişti. Ancak, bunlar yetkilerini kötüye kullanınca, devlet

²⁷ Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 11.

²⁸ Aynı eser, s.12; Cin-Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, s. 335.

²⁹ Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler" *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 239-240; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 145.

³⁰ Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 12; Cin-Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, s. 333-334.

bunlara karşı harekete geçti. Bunun üzerine isyan bayrağını kaldıran bu kişiler, yanlarındaki sekbanları beslemek için halktan zorla para ve erzak toplamaya başlamışlardı. Karayazıcı Abdülhalim, Amasya ve Çorum'da hükümete karşı gelen ve sefere gitmek istemeyen muhtelif celâlî³¹ gruplarını etrafına toplamayı başarmıştı³². 1598'den itibaren bunlar büyük gruplar halinde, şehir ve kasabalara saldırarak, Anadolu'da bir anarşi dönemi başlattılar. Çoğu kez köylere, büyük kasabalara, küçük topluluklar halinde saldıran bu eşkıyalar faaliyetlerini, kervan yollarına baskınlar verecek ve şehir halkından haraç alacak şekilde yoğunlaştırdılar³³.

Orta Anadolu'da, Sivas ve Dulkadir eyaletlerine hakim olan celâlîler, Karayazıcı Abdülhalim'in ölümünden sonra bütün Anadolu'ya yayılmışlar, Deli Hasan Ankara, Kütahya, Afyon'da; Kilis ve Halep'te Canbolad ailesi gibi celâlî taifeleri faaliyetlerim sürdürmüşlerdir³⁴.

Anadolu'nun tümünü etkisi altına alan celâlî isyanları zaman zaman şiddetlenerek, XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu baskınlar sonucu bunalan reaya, 'büyük kaçgun' denilen harekete dâhil olarak, tarım arazilerini büyük ölçüde terk etmiş ve devletin iktisadî ve sosyal yönlerden büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır³⁵.

MALÎ BUNALIM VE PARASAL İSTİKRARSIZLIKLAR

Osmanlı Devleti'ndeki iktisadî ve malî koşulların XVI. yüzyılın sonlarına doğru hızla bozulduğu, istikrar ve genişlemenin yerini durgunluk ve bunalımların aldığı, iktisat tarihçileri arasında kabul edilen genel bir görüştür³⁶. İstikrarsızlığın temelinde, milletlerarası maden hareketleri, devletin yaptığı büyük harcamalar, ticarî hareketlerin hacim ve yönünde meydana gelen değişiklikler, nüfus artışları gibi çok çeşitli sorunlar yatmaktadır³⁷.

Batı Avrupa ülkeleri, XV. yüzyılın ikinci yarısında, Rönesans ve Reform hareketleri ile büyük bir değişim süreci içersine girmişlerdi. Atlantik sahili gemici milletler, büyük denizlere açılma yolunda kaydettikleri teknik ve ilmî gelişmeler neticesinde, 1492 yılında Amerika'yı, 1498 yılında Afrika'nın güneyinden Hindistan'a giden deniz yolunu keşfetmişlerdir. Amerika'daki maden kaynaklarını köle ve esir emeği ile işleten batılı devletler, tonlarca altın ve gümüş

³¹ "Celâlî mensup anlamına gelen celâlî tabiri, XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'den gelmektedir. Celâlî isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Türkmen grupların devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI.yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele haline alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır." Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 86.

³² Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 14; Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, s. 157-158.

³³ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, s. 157.

³⁴ Aynı eser, s. 158; Yücel, *Devlet Teşkilatı*, s. 14.

³⁵ Eren, "Osmanlı Ekonomisinde", s. 240; Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 90

³⁶ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 143.

³⁷ Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, s. 8.

madenini Avrupa kıtasına getirdüer³⁸. Bu durum neticesinde, Avrupa ve Akdeniz ülkelerine giren büyük miktardaki değerli maden, geniş ölçüde fiyatlarda dalgalanmalara ve para birimlerinde önemli değer kayıplarına yol açmıştır³⁹. Piyasaya sürülen gümüşler, satın alma gücünü destekleyerek talebi fazlaştırmış ve böylece fiyatların mütemadiyen yükselmesine yol açmıştır⁴⁰. Avrupa'da fiyatların yükselmesiyle birlikte, daha ucuz durumda olan Osmanlı mallarına talep artmış, başta buğday olmak üzere, her türlü gıda maddeleriyle, deri, yün, pamuk, ipek, balmumu, şap, canlı hayvan gibi hammaddelerin, Atlantik iktisat bölgesine doğru emilme süreci başlamıştır⁴¹. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde ürettiği pamuk, pamuk ipliği, mazı, sof, tiftik, yün gibi hammaddelere karşılık, Batıdan, sanayi ürünleri, kumaş, madenî eşya, silah, nakit para gibi ürünlerin takası yapılmaktaydı. Yani, Avrupalılar ucuz fiyatlarla, hammadde ürünlerini toplayarak, kendi sanayii mamullerinin ticarî organizasyonunu ve nakliye hizmetlerinin üstünlüğünü de kullanarak Türk ticaretine önemli bir darbe indirmektedir⁴².

Bütün bu gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti, önlem olarak bazı malların Avrupa'ya ihracını yasaklamıştı. Meselâ, 1584 yılında yazılan bir hükümde, memnu maddeler listesine dahil bir malın yabancı tacir gemilerine yüklenmesi emredilmiştir. Bu hükümde, yabancı tüccarlara satımı yasak olan mallar arasında hububat, barut, silah, at, pamuk, kurşun, balmumu, sahtiyan, don yağı, gön, koyun derisi gibi ürünler bulunuyordu⁴³. Batıya satılması yasak olan maddelerin askerî kısmı hariç, diğerlerinin sanayiî maddeleri ve ziraî mahsuller olması dikkat çekicidir.

Bu dönemde, Osmanlı para düzenini etkileyen önemli gelişmelerden biri de hiç şüphesiz, sömürgelerden gelen, Meksika ve Peru kaynaklı İspanyol paralarının, Osmanlı topraklarında hızla yayılması olmuştur. İspanyol riyalleri, bilhassa 1580'den itibaren, doğu ülkeleri ile ticarî ilişkileri olan İtalya kent devletleri tüccarları sayesinde yayılıyordu. Bunlar, doğuya özellikle İran ve Çin'e gümüş göndererek, İspanya krallarının Hollanda'da devam eden harp masrafları için gerekli olan altını temin ediyorlar ve bu faaliyetlerinden dolayı önemli kârlar elde ediyorlardı⁴⁴. Doğudan gelen (Hind, İran ve Rusya) tâcirleri de, Türkiye'ye getirdikleri malları altın ve gümüş para karşılığında satarak, karşılığında mal almadan ülkelere kıymetli madenleri kaçırıyorlardı⁴⁵. Devlet bu durumu engellemek için zaman sıkı tedbirler aldıysa da başarılı olduğu söylenemez.

³⁸ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 580; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 162.

³⁹ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 583-584; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 122.

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 133.

⁴¹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965, s. 70; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 585.

⁴² Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 586; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 178.

⁴³ M. Cezar, *Levendler*, s. 71.

⁴⁴ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 125-126; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 588.

⁴⁵ M. Cezar, *Levendler*, s. 71; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 588.

Dünyada meydana gelen bu gelişmeler, doğal olarak Osmanlı iç piyasasını etkiledi. Gümüşün bol, ucuz ve kolay bulunur olmasıyla gümüş madenlerinin işletilmesi ekonomik olmaktan çıktı. Bu yüzden birçok darphâne kapanmak zorunda kaldı⁴⁶.

Uluslar arası ticaret yollarının değişmesiyle, Osmanlı Devleti'nin tarihi ticaret yolları üzerinden elde ettiği gelirlerde de önemli kayıplar olmuştur. Batılı devletlerin, ticaret için Ümit Burnu yolunu kullanarak Çin'e ve Hindistan'a ulaşmaları, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin önemli bir kısmını sağlayan, Suriye ve Mısır gibi eyaletlerinin maliyesine zarar verdi⁴⁷. Ayrıca, Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda İran ve Hindistan ile Batı arasındaki ticarete hâkim olan rolünü, XVII. yüzyılın otuzuncu yıllarında kati suretle kaybetmiştir. Bu hadise, yakın doğunun iktisadî tarihinde hakiki bir dönüm noktası olmuştur.

Devlet gelirlerinin azalmasında ve malî düzenin bozulmasında etkili olan bir diğer etken de jeopolitik faktördür. Osmanlı Devleti'nin Orta ve Doğu Avrupa'da, Akdeniz'de mücadele ettiği devletler, malî ve iktisadî ilerlemeler neticesinde askerî teknolojilerini geliştirmiş durumdaydılar⁴⁸. Osmanlı Devleti her zaman, fetihle sonuçlanmayan, dolayısıyla da ganimet ve toprak kazandırmayan, uzun süreli ve masraflı harplere girdi. Bu seferler devletin, halkın ve toprağın değerli kaynaklarını tüketti. Devlet, İran'la yaptığı savaşta, Halep, Diyarbakır ve Erzurum gibi vilayetlerin gelirlerini harcamak zorunda kalmıştır⁴⁹. Hemen şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı fetih politikasında, fethedilen yerlerden, geleneklerle belirlenen meblağ dışında devletin herhangi bir talebi olmamıştır. Yani Batılı devletlerin yayılmasında görülen, kolonilerin sömürülmesi keyfiyeti, Osmanlı fetih politikasında yoktur. Bu yüzden yapılan savaşlar devletin sırtına bir yük haline gelmiştir. Artan masraflar ise iç kaynaklardan karşılanmıştır⁵⁰.

Bu iç ve dış gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, hem devlet bütçesini temin etmede hem de halkın arasındaki alışverişlerde ciddî sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu sıkıntıları gidermede izlediği para politikalarında sikke tashihleri, önemli bir argüman olarak yerini almaktadır.

⁴⁶ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 805; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 589.

⁴⁷ Eren, "Osmanlı Ekonomisinde", s. 238.

⁴⁸ İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 178.

⁴⁹ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 595-596; Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, s. 53.

⁵⁰ M.Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 805.

PARA VE FİNANSMAN SİSTEMİ OSMANLI PARA POLİTİKASI

Osmanlı Devleti, parasal uygulamalarını Roma ve Bizans'tan, Ortaçağ İslâm devletlerinden, Moğolların İran'da kurduğu İlhanlılar Devleti'nden, İtalyan kent devletlerinden İspanya'ya kadar, Akdeniz havzasının önde gelen sistemlerinden etkilenecek icra etmiştir.

İslâm geleneğine bağlı bulunan Osmanlılar için sikke, hutbe ile birlikte egemenliği iki önemli simgelerinden biri olmuştur. Altın ve gümüş sikkeler ticarî bir meta halinde elden ele dolaştıkça, hükümdarlığın gücünü ve otoritesini de ülkenin en ücra noktasına kadar ulaşmasında etkili olmaktadır. Osmanlılar, paranın bolluğu ve piyasalardaki geçerliliği ile, ticaret ve ekonominin canlılığı arasındaki ilişkinin bilinci içerisinde olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti, uzun mesafeli ticaret yollarının hakimiyeti üzerlerine aldıktan sonra, uluslar arası ticaretin istikrar için para düzenini korumaya özen göstermişlerdir⁵¹.

Balkanlardan Mısır'a, Kafkaslardan Mağrib'e kadar imparatorluğun geniş bir bölümü ile ticarî ilişkiler ağı geliştirilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'deki ticaret yolları denetim altına alınırken, batıdan gelen altın ve gümüş akışını özendirdiler⁵². Bu, Osmanlılara Selçuklulardan miras kalan bir uygulamaydı. Yani, dışarıdan gelecek olan kıymetli maden akışı ile para arzının kaynağının daralmaması amaçlanıyordu. Yine Osmanlılar, sarayda ve şahısların ellerinde bulunan altın ve gümüş eşyanın yaygın şekilde kullanımını yasaklamış, bunların para halinde kullanılması istenmiştir⁵³.

Bütün geleneksel ekonomilerde olduğu gibi, Osmanlı ekonomisi de, madenî para rejimine dayanıyordu. Para rejiminin temeli 'akçe' adı verilen saf gümüşten kestirilen bir sikke üzerine kurulmuştur⁵⁴.

Madenî sikke tedavülünde ödeme imkânları, doğrudan doğruya madenin elde edilmesine bağlıdır. Sikke basılan madenlerin azalıp çoğalması, para arzını, fiyatları ve ticaret hacimlerini etkilemektedir⁵⁵.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılar da, bir çok şehir ve kasabalarda padişah adına para kesecek "darphâne" kurulmuştur⁵⁶. Darphâneler, genellikle önde gelen ticaret ve şehir merkezleri ile maden yataklarının yakınlarında bulunmaktaydı⁵⁷. Anadolu'da; Bursa, Amasya, Ayasuluk, Konya, Canca (Gümüşhâne), Balkanlarda; Serez, Sidrekapsi, Srebrenika, No var önemli darphâne ve maden merkezleridir⁵⁸.

⁵¹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 18.

⁵² Aynı eser, s. 20.

⁵³ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2000, s. 262.

⁵⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, Barış Kitap Basım Dağ., Ankara 1999, s. 36 ; Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 21.

⁵⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 276-277.

⁵⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, II, Barış Kitap Basım Dağ., Ankara 1999, s. 160.

⁵⁷ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 278; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 38.

⁵⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî*, s. 160-161; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 166.

Devlet tarafından tespit edilen ve darphanelere gönderilen sikke standartlarında, 100 dirhem "halis ayar" gümüşten kaç adet akçenin darp edileceği kanunnamelerle belirtilmiştir. Akçenin üretimi esnasında gümüşün içine bakır ya da başka düşük, ucuz bir metal katmak kanunla yasaklanmıştır. Her darphânenin yönetiminde, ulufe ile veya iltizam usulü yetkili bir emin bulunmaktaydı. Emredilen miktardan akçe kesilmesini sağlayan "sahib-i ayar" ve "üstad" gibi görevliler, sikkelerin ayar ve ağırlıklarının standartlara uygun olup olmadığını kontrol etmekle mükellefler⁵⁹.

Osmanlı para tarihinde, para sistemleri XVIII. yüzyıla kadar olan zaman zarfında iki devre halinde mütalâa edilmektedir. Bunlardan birincisi gümüşe dayalı mono-metalist (tek mikiyaslı) devre ki; bu dönem, 1300 yılından 1477'ye kadar akçeler dönemi olarak bilinmektedir. İkinci devre ise, altın-gümüş bi-metalist (çift mikiyaslı) devre; Osmanlı Devleti'nin malî, iktisadî ve siyasal olarak güçlü olduğu, altın, gümüş ve bakır sikkelerden oluşan üçlü bir para sistemi geçerli olmuştur⁶⁰.

XVII. YÜZYILDA TEDAVÜLDE OLAN OSMANLI PARALARI

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce ve kurulduktan bir süre sonrasına kadar Selçuklu ve İlhanlı sikkeleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ilk sikke, devletin kurucusu Osman Bey (1299-1324) zamanında basılmıştır. Bu gümüş akçenin her iki yüzünde de Osman bin Ertuğrul yazılı olup, darp yeri ve tarihi bulunmamaktadır⁶¹. Fakat üzerinde durulan ortak nokta, Osmanlıların, İlhanlıların dağılmasından sonra, bağımsız olarak ilk Osmanlı akçesini, Orhan Bey döneminde 1326 yılında darp edilmiş olduğudur⁶². Orhan Bey döneminde darp ettirilen ilk gümüş akçelerin üzerinde "Orhan halledallahü mülkehü" (Allah mülkünü daim kılsın) veya "es-Sultan'ül a'zam Orhan bin Osman halledallahü mülkehü" gibi ifadeler ile darp yeri olarak Bursa'nın adı geçmektedir⁶³. İlk basılan akçe bir miskalin dörtte biri yani, altı kırat ağırlığındaydı. İlk bakır para da I. Murad döneminde, 'sultanî' adı verilen ilk altın para ise Sultan II. Mehmed döneminde 1478 yılında darp edilmeye başlanmıştır. Ancak yine Fatih döneminde, İstanbul, Edirne ve Üsküp'te 'frenği filori' (duka), 'tutulı filori' (Cenova altını) ve 'eşrefiye' (Mısır altını) gibi yabancı altın paralar da darp edilmiştir⁶⁴.

⁵⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî*, s. 163.

⁶⁰ Nezih Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihi-leri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1991, s. 343; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 24.

⁶¹ Oğuz Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 171.

⁶² Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", s. 25; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 33-34.

⁶³ Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 171; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 34.

⁶⁴ Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 72.

Altın Paralar

Osmanlı'nın kuruluş dönemi olarak nitelendirilen ilk 150 yıllık dönem içerisinde gümüş akçe özellikle yerel işlemlerde ekonomiye ve devlete bir hayli kolaylık sağlamıştır. Ancak, toprakların genişlemesi ve ticaret yollarının denetim altına alınması ile tüm Doğu Akdeniz'de kabul görecektir bir ödeme aracının oluşturulması ve piyasalarda kabul görmesi gerekmektedir. Bu yüzden Osmanlılar altın parayı darp ettirmeyi gerekli görmüşlerdir⁶⁵

Ortaçağ boyunca gümüş paraya bağımlı kalan Avrupa, XIII. yüzyıldan itibaren ticarete etkin olan İtalyan kent devletleri sayesinde altın sikke kullanımını yaygınlaştırmalardır. Özellikle, Venedik dukası ve Floransa filorisi en önemli Avrupa altın paraları durumundaydı⁶⁶. XV. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Venedik dukası yalnızca Akdeniz'de değil, o dönemin uluslar arası ticaretinde en yaygın olarak kullanılan altın parası durumundaydı. Venedik dukası Osmanlı piyasalarında da prim yapan ve tutulan bir sikke olmuştur. Fakat bu para, cari işlemlerde kullanılmayıp, yalnızca hesaplama işlemlerinde, vergi veya haraç tahsilatında, servet saklama gibi durumlarda da kullanılmıştır⁶⁷.

Fatih, İstanbul'un fethinden hemen sonra, elde edilen ganimetlerden yararlanarak altın para basma tecrübesine girişti. Bu dönemde basılan Osmanlı altın paraları, Venedik ve Ceneviz altın paraları örnek alınarak darp edilmekteydi⁶⁸. Osmanlılar kendi adlarına bastırdıkları "sultanî" veya "hasane-i sultanîye" adını verdikleri altın sikkeleri ilk kez H. 882/M.1477-78 yılında İstanbul'da bastırdılar. Darp ettirilen ilk altın sikkenin ayar ve çapında Venedik dukası standart olarak alınmıştır⁶⁹.

Sultanî üretimi I. Selim'in saltanatı yıllarında, Doğu Anadolu'da, Suriye ve Mısır'da darp ettirilmiş ve Kanunî döneminde üretim bakımından önemli artışlar göstermiştir. Bu dönemde, Balkanlarda Sidrekapsi ve Kratova'daki darphâneler ile İstanbul ve Kahire önemli altın sikke üretim merkezleri olmuştur⁷⁰. Osmanlılar, sultanînin yanında Memlûklüler tarafından 1425 yılından beri kullanılan ve I. Selim'in Mısır'ı fethi ile Osmanlı piyasalarında da tedavül eden, "eşrefi" veya "şerefi altın" adı verilen parayı da kullanmışlardır⁷¹. Ayrıca Venedik altınından daha düşük değerli olan "Macar altunu" veya "Engürüs" altını olarak tanımlanan Macar altın sikkeleri de kullanılmaktaydı. Yine az da olsa bu

⁶⁵ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 65.

⁶⁶ M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, Haz. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yay., Ankara 1999, s. 109-110; Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 83.

⁶⁷ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, ter. M.A.Kılıçbay, TTK. Yay., Ankara 1990, s. 219; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 65.

⁶⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 267.

⁶⁹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 66; Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, s. 109; Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 171.

⁷⁰ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 67.

⁷¹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 216; Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, s. 121-122.

dönemde, Alman dukası ve Hollanda dukaları da yabancı altın sikke olarak kullanılmıştır⁷².

Gümüş Paralar

XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde yaklaşık 0.7 gr. ağırlığında kalan gümüş akçe, Osmanlı para düzeninin temel taşı oluşturmuştur. Akçe, yüzyılın son yıllarına kadar tedavül eden ve küçük ücretler, gündelik alışverişler için kullanılan para olmuştur. Akçe (Osmani) aynı zamanda Anadolu ve Balkanlar da en önemli hesap birimi halindeydi. Küçük ve orta ölçekli parasal büyüklükler ile daha büyük parasal miktarların önemli bir bölümü akçe ile ifade edilmiştir⁷³. XVII. yüzyılın sonunda akçe reel para olarak dolaşımdan kalkmış ve yalnızca maliye servislerinde muhasebe sikkesi olarak kullanılan bir değer birimi haline gelmiştir. Bu yüzyıl içerisinde akçe, beyaz akçe, çil akçe, sağ akçe gibi adlandırmaların yanı sıra; düşük ayarlı ve tağşiş edilmiş olan, içine bakır karıştırılmış sikkeleri ifade eden; kalb-i zayuf akçe, mağşuş akçe, kızıl-kırpık akçe ve fül-ü almer gibi tanımlamalarla da ifade edilmiştir⁷⁴.

Büyük gümüş sikkeler (guruş) ilk defa II. Süleyman devrinde bastırılmıştır. Fiilen ilk Osmanlı guruşu 1099/1687-88 de darp edilmiş ve ağırlığı İstanbul vezni ile 6 dirhem (19.24gr.), ayarı binde 898 olarak tespit edilmiştir⁷⁵.

XVI. yüzyılda değerli madenlerin bollaşması ile Avrupa'da testoon adı verilen ve ağırlıkları 7 ile 9 gram arasında değişen gümüş sikkeler, daha sonra taler veya crown adı verilen 25-30 gramlık büyük gümüş sikkeler piyasaya sürülmeye başlandı⁷⁶. Özellikle Amerika kıtasının keşfinden sonra Meksika, Peru menşei Sevilla (İspanya) sikkeleri, Avrupa ülkeleri ve Osmanlı topraklarında yaygınlaşmıştır. Tam veya kâmil unvanı ile anılan, riyali sekizlik İspanyol guruşları kısa bir sürede halk arasında ve devletin maliye bürolarında büyük bir itibar kazanarak piyasalara hakim olmuştur⁷⁷. Yine bu dönemde en çok tutulan bir diğer sikke de, Hollanda parası olan ve üzerindeki aslan figüründen dolayı "esedî" ya da "arslanî guruş" adı verilen paralardır. Sağlam, emin ve değerli maden içeriği ile iyi bir ağırlıkta olan bu para, XVI ve XVII. yüzyıllarda yoğun bir biçimde kullanılmıştır⁷⁸. Bir diğer yabancı gümüş para da Polonya sikkesi olan "zolota" veya "isolette" dir. İlke olarak Polonya sikkesi olmasına rağmen Venedikliler, İngilizler ve Hollandalılar tarafından taklit edilmiştir. Genellikle İstanbul'da kabul görmüş, pek yaygın olmayan bir para birimidir⁷⁹.

⁷² Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 216.

⁷³ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 73; Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 220.

⁷⁴ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 221.

⁷⁵ Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 85; Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, s. 121-122.

⁷⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 268; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 76.

⁷⁷ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 588; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 350.

⁷⁸ Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 172; Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 222.

⁷⁹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 219, 225; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 71.

Osmanlı Devleti, fetihlerle kendisine dahil edilen eyaletlerdeki mahallî paralarında kullanılmasına müsaade etmiştir. Bunlar "karaca akça", "şahruhî", "tenge", "tengce", "hasanbegi" adıyla anılan sikkeler olup bir müddet sonra tasfiye edilmişlerdir. Ayrıca, Bağdat ve Basra darphânelerinde "lari" ve "Muhammedi" denilen gümüş sikkeler darp edildiği gibi, Trablusgarp, Cezayir ve Yemen'de mahallî gümüş paralar tedavül edilirken, Budin'de "penz" geçerli olmuştur⁸⁰. Bunların haricinde Mısır'da kullanılan "müeyyidi" veya "medin" (nıfı fıdda), "pare" adı verilen gümüş sikkeler de kullanılmıştır. Bu para daha sonraları Diyarbekir ve Canca (Gümüşhâne) darphânelerinde de bastırılmıştır⁸¹. Bilhassa pare, Osmanlı para sisteminde çok önem kazanarak, XVII. yüzyılın sonlarına doğru akçanın yerini almıştır⁸².

Bakır Sikkeler

Osmanlı para sisteminin en alt basamağında yer alan bakır para, bünyesinde barındırdığı maden içeriğine göre değil, devletin tespit ettiği değerler üzerinden işlem görmüş olan sikkeler grubundandır⁸³. Osmanlılar ilk bakır sikkeyi I. Murad döneminde bastırmışlardır. Bu paralara "mankur", "mangur" denildiği gibi, "sikke-i nühasiye" veya "kızıl mangır" adı da verilmiştir⁸⁴.

Mangırlar, XV. ve XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar günlük alışverişlerde oldukça işe yaramışlardır. Meselâ, bir okka (1280 gr) ekmeğin bir akçe olduğu dönemde, günlük ihtiyaçların karşılanması için bakır paralara ihtiyaç duyulmuştur⁸⁵. Fakat, sikke tashihleri ile değerini ve satın alma gücünü kaybeden akçe karşısında bakır paralar XVII. yüzyıl içerisinde kullanılmamışlardır. 1630'lardan 1680'lerin sonuna kadar olan dönemde bakır sikke üretimi yapılmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte, idarî ve teknolojik nedenleri daha ağır basmaktadır. Devlet, taşrada bakır sikke basma hakkını müzayedeye yoluyla özel girişimcilere satmaktaydı. Mangırların itibarî değeri akçenin kesirleri olarak belirlendiği için, sikke tashihleri ile bu değerler üretim maliyetlerine yansımış ve bakır sikke üretimi de özel girişimciler için kârlı bir iş olmaktan çıkmıştır. Bu durum karşısında bakır (mangır) sikke üretimi yapılamamıştır⁸⁶.

Yüzyılın sonlarına doğru devlet, çeşitli malî sıkıntılarla karşı karşıya kalınca, 1688'de bakır para basımını yeniden ele almıştır. Bir okka arı bakırdan 800 mangır kesilmiş ve iki mangır bir akçeye gelecek şekilde ayarlanmıştır. Mangırlar halk arasında bu dönemde büyük itibar kazanmış ve değeri bir akçe'ye ka-

⁸⁰ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 344-345.

⁸¹ Aynı eser, s. 345; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 102-103.

⁸² Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, s. 132-133; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 345.

⁸³ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 74; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 272.

⁸⁴ Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, s. 106.

⁸⁵ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 75.

⁸⁶ Aynı eser, s. 159; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî*, s. 165.

dar çıkarılmıştır⁸⁷. Daha sonraları kalpazanların sahte mangırları piyasaya sürmesi ve tüccarların bu iş üzerinden para kazanmaya çalışmaları ile halkın bakır paraya olan güveni sarsılmış, kısa bir süre sonra da tedavülden kaldırılmıştır. Daha sonraki zamanlarda yeniden bakır sikke basımı gerçekleşmiş ve XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ihtiyaçlar doğrultusunda daha da artarak devam etmiştir⁸⁸.

XVII. yüzyılın son dönemlerinde tatbik edilen bakır para basımı, devletin uzun dönemli bir para reformu yapabilmesi için gerekli finansman kaynağı sağlamıştır. Nitekim çalışmanın ileriki bölümlerinde de görüleceği üzere, 1589'dan itibaren 1640'lı yıllara kadar yapılan sikke tashihleri ile bozulan Osmanlı para düzeni, yüzyılın sonlarına doğru yeni bir düzenleme ile, akçenin yerine büyük boy sikkelerden oluşan "guruş" adı ile anılacak olan bir para birimi meydana getirilecektir.

SİKKE TASHİHLERİ SİKKE TECDİDLERİ DÖNEMİ

Osmanlı padişahları tahta geçer geçmez ilk iş olarak kendi adlarına hutbe okutup, sikke kestirirlerdi. Sultan, kendi adına kestirdiği yeni akçeleri tedavüle çıkardığında selefine ait akçelerin tedavülünü de yasaklamaktaydı. Eski akçe yasağı kararı, tedavüldeki bütün paraların yeniden darphânedan geçmesi ve darphânelerin yoğun bir çalışma dönemine girmesi demektir⁸⁹. Osmanlı hükümdarları; I.Bayezid'den başlayarak, malî bir tedbir olmak üzere, devlete gelir sağlamak için hareket etmişler ve eski akçeleri yasaklayarak yenilerini tedavüle çıkartmışlardır ki buna, "sikke tecdidleri" adı verilmektedir⁹⁰. Sikke tecdidleri ve eski akçe yasakları ile hazineye, darphâne hakkı ve darp ücretlerinden elde edilen bir gelir de sağlanmaktaydı. Bu geliri belli bir sürelerde elde etmek ve zaman zaman kendini gösteren hazine darlığına çare olmak endişesi, sultanları bir cülus hadisesi olmadan da sikke tecdidi politikasını uyguladıkları görmüştür. Nitekim II. Mehmed'in bu politikaya defalarca başvurduğu bilinmektedir. Fatih, sikke tecdidi ile birlikte akçeyi tağşiş ediyor, yani ağırlığını (48 mgr) düşürüyor ve böylece ufak çaplı bir devalüasyon kârını da hedef almış oluyordu⁹¹. Fatih, bu tağşiş uygulamalarını, H.848/1444 yılındaki ilk cülusunda, H.855/1451 yılındaki ikinci cülusunda, daha sonra H.865/1460-61, H.875/1470-71, H.880/1475-76 ve H.886/1481 yıllarında gerçekleştirmiştir. Fatih'in saltanatı sırasında tağşişlerin düzenli bir vergi haline dönüştürüldüğü ve merkezî hazinede büyük rezervler birikmiş olsa dahi, tağşiş uygulamasından vazgeçilmediği anlaşılmaktadır⁹².

⁸⁷ İsmail H. Uzunçarşılı, "Mangır", *MEB.İ.A*, VII, MEB Yay., Ankara 1988, s. 283; Mantran, 17. *Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 219-220.

⁸⁸ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 272-273.

⁸⁹ Halil Sahillioğlu, "Akçe", *TDV.İ.A*, II, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s. 226.

⁹⁰ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 344.

⁹¹ Sahillioğlu, "Akçe", s. 226.

⁹² Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 54-56.

Tağışişlerden en fazla zarar gören kesimler ise, akçe üzerinden sabit ücret alan, yeniçeriler ve devlet görevlileri olmuştur. Nitekim Fatih'in ilk kez tahta çıktığında uygulanan tağışiş işleminden sonra maaşlarını, ağırlığı ve gümüş içeriği düşük paralarla alan yeniçeriler, başkent Edirne'de bir tepede toplanarak isyan girişiminde bulundular. Gelen tepkiler karşısında geri adım atmak zorunda kalan Fatih, yeniçerilerin günlük ücretlerini üç akçeden üç buçuk akçeye çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu nedenden dolayı bu isyan tarihte "Buçuktepe Vak'ası" olarak bilinmektedir⁹³.

Tağışişler, yönetici sınıf içinde, hoşnut olmayan çeşitli fraksiyonlar için mücadeleyi sokağa dökme fırsatı veriyordu. Bu olaydan sonra Fatih, tahtı babası II. Murad'a bırakmak zorunda kalmıştır. II. Mehmed'in 1451 yılında ikinci kez tahta çıkmasından sonra da tağışiş uygulamalarına devam etmiştir. Bu dönemde uygulanan fetih politikalarının başarılı olması yeniçerilerin ve diğer toplumsal kesimlerinin muhalefetini engellemiştir.

II. Mehmed'in ölümünden sonra II. Bayezid'in Cem Sultan'ı safdışı ederek tahta geçebilmesi için, babasının saltanatı sırasında gücendirdiği kesimlerle anlaşarak, toprakların bir bölümünü geri verdiği gibi, tağışişlerden vazgeçeceğine ve bir defadan fazla para basmayacağına dair vaadde bulunmak zorunda kalmıştır⁹⁴. Her ne kadar H.Bayezid bu vaadi vermek zorunda kalmışsa da, bu dönemde akçe yasakçıları ve gümüş arayıcıları görevlendirilmiş, ancak politikada aşırılığa gidilmemiştir. Nitekim 1491'de yapılan ufak bir para ayarlaması olaysız geçmiştir⁹⁵.

1491'de 1565'e kadar geçen süre içerisinde tecdid-i sikke operasyonuna gerek duyulmamıştır. Bunun nedeni, bu dönem içinde Osmanlı hâkimiyeti altına giren Mısır ve Doğu Akdeniz'in, hazine gelirlerinde meydana getirdiği nisbi bir bolluğun yaşanması olmuştur. Fakat 1565 den sonra paranın yeniden ayarlanması bir zaruret halini aldı ve yüz dirhem gümüşten 420 yerine 450 akçe kesilmesine karar verildi⁹⁶. 1566'da Kanunî'nin ölümüne kadar gerek ağırlık, gerekse kıymet bakımından istikrarını koruyan akçenin değeri bu tarihten itibaren devamlı tağışişlerle azaltıldığı gibi, bir taraftan da tedavülde bulunan kalb ve kırkılmış akçelerin sahiplerinden fazla olması, akçeye olan itimadı da sarsmıştır⁹⁷. Aslında bu dönemden itibaren devlet teşkilatında ortaya çıkan bozukluklara paralel olarak, sikke usulünde de ciddi problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle III. Murad döneminde daha da artan devlet masraflarıyla birlikte hissedilen para sıkıntısı kalpazanlık, hikekârlık, rüşvet gibi faaliyetlerin de yoğunlaşmasına yol açmıştır⁹⁸. Bununla birlikte kalp para basanlar, akçenin kenarını yontarak içerisindeki gümüş miktarını çalan veya kırpmak suretiyle yapılan

⁹³ Pamuk, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", s. 184; Sahillioğlu, "Akçe", s. 227.

⁹⁴ Pamuk, *Osmanlılarda Para ve Enflasyon*, s. 184-185; İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 184.

⁹⁵ Sahillioğlu, "Akçe", s. 227; Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, s. 75.

⁹⁶ Kütükoğlu, "1600 Tarihi", s. 5.

⁹⁷ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar." s. 345.

⁹⁸ Ekrem Kolerikçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Doğu Şirketi Matbaası, İstanbul 1958, s. 41.

azalmalar sonucu, resmî fiyatı 60 akçe olarak tespit edilen altının, halk arasında 80 veya 100 akçeye kadar yükselmesine yol açmıştır. Ayarı bozuk paralar, çarşı ve pazarlardaki eşya ve yiyecek fiyatlarını ölçsüz bir şekilde arttırmış, ihtikâr ve karaborsa kazançları, toplum içindeki huzursuzlukların doğmasına yol açmıştır⁹⁹. Yine bu dönemde, Amerikan menşeli kıymetli madenlerin, özellikle gümüşün Osmanlı ülkesine yoğun bir şekilde girmesi sonucu, gümüşten mamul akçenin altın karşısında değer kaybetmesine yol açmıştır. Paranın sürekli değer kaybetmesi, özellikle ellerinde büyük para stokları bulunan sarrafları kalpazanlık ve spekülasyon faaliyetlerine yönelmesine sevk etmiştir. Bu işlerde ise özellikle Yahudilerin rolü çok büyük olmuştur¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti, akçenin piyasalarda kabul görmesi için daima sahil olmasın şartını aramıştır. Devlet, gerek kalpazanlık gerekse akçe kırkıcılığının tabikini ve kontrolünü yapamaması nedeniyle, neredeyse tedavüldeki paralar bozuk, kırkık veya tağşiş edilmiş duruma gelmiştir. Bu yüzden ki devlet "sikke tashihi" denilen ameliyelerle akçenin kıymetinde ayarlamalar yapmayı gerekli görmüştür¹⁰¹.

SİKKE TASHİHLERİ VE MAHİYETİ

Sikke tashihleri, herhangi bir nedenle tedavülde bulunan paranın ayar ve ağırlığı standart olmaktan çıkıp, resmî fiyatları ile piyasa fiyatları arasındaki farkın artması sonucu devletin parayı standart hale getirmek için giriştiği faaliyetlere denilmektedir. Bu da, tedavülde bulunan vezin ve ayarı bozuk paraları toplayarak, yerine bir önceki Kanunî vezinden, genellikle daha düşük bir ağırlıkla, yeni bir paranın çıkarılması suretiyle yapıldı¹⁰².

Sikke tashihlerinin başlıca iki sebebi bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, akçenin ayar ve ağırlığında meydana gelen azalmalar yani para devalüasyonları; ikincisi, altın karşısında akçenin değer kayıplarıdır¹⁰³.

Akçenin ayar ve ağırlığı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar 1 gr civarında ve ayan da 90 olacak şekilde korundu. Ancak II. Mehmed döneminde sistemli bir tağşiş politikası ile ağırlığı düşürülmüştür. Fatih'in son dönemlerinde 100 dirhem gümüşten 400 adet kesilen akçenin ağırlığı 0,731 gr civarındaydı. II. Bayezid döneminde akçenin vezni, 100 dirhem gümüşten 426,5 adet, Yavuz Selim döneminde 100 dirhemden 400 adet, Kanunî'nin ilk yıllarında 100 dirhemden 457 adet, II. Selim döneminde 100 dirhem gümüşten 525 akçe, III. Murad döneminde ise 100 dirhem gümüşten 800 adet kesilmesi ile 0,384 grama kadar gerilemiştir¹⁰⁴. Akçenin kıymet kaybı bununla

⁹⁹ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 572.

¹⁰⁰ İnalçık, "Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", s. 185; Sahillioğlu, "Akçe", s. 227.

¹⁰¹ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 345-346; Sahillioğlu, "Akçe" s. 227.

¹⁰² Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1253; Sahillioğlu, "Akçe", s. 227.

¹⁰³ Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1253.

¹⁰⁴ Aynı yer; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 572; Uygur, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkiler*, s. 79.

kalmamış 100 dirhem gümüşten 1200 hatta 2000 züyûf akçeye kadar çıktığı görülmüştür¹⁰⁵.

Tashihlerin ikinci bir nedeni de; akçe, gram gümüş cinsinden fazlasıyla küçülürken, altının akçe karşısında aşırı değer kazanmasıdır. II. Murad döneminde 36 akçe olan filori altını, Fatih'in son zamanlarına doğru 46-47 akçeye, 1497'de 55 akçeye yükselmiştir. I.Selim ve Kanunî döneminde sultanî ve filorinin değeri 55 akçe olarak sabit kalmıştır. 1566'dan itibaren 60 akçeye yükselen altın, 1585'de 110 akçeye, 1586'da 120 akçeye kadar yükselmiştir. Bu dönemde, Avrupa paralan da (esedî gurus, riyali gurus) akçe karşısında değer kazanmıştır. 1585'e kadar 40 akçe olan gurus bu tarihten sonra 65 akçeye, 1586'da iki kat kıymet kazanarak 80 akçeye kadar yükselmiştir¹⁰⁶.

SİKKE TASHİHLERİ DÖNEMİ

Osmanlı para tarihinde XVII. yüzyılın ortalarına kadar; 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında olmak üzere, beş defa sikke tashih operasyonu yapıldığı bilinmektedir¹⁰⁷. Akçenin standartlaştırılması için ilk teşebbüs III. Murad devrinde olmuştur. 1585 yılında %62,5, 1588 yılında ise %23 nispetinde olmak üzere iki para ayarlaması yapılmıştır. 1585 yılında yapılan bu ayarlama akçe tarihindeki ilk büyük devalüasyon olarak bilinmektedir¹⁰⁸. Fakat eski akçelerin tedavülde kaldırılıp, yerine süratli bir şekilde yenilerinin çıkartılamaması ve akçenin altın karşısında aşırı değer kaybı, yapılan ayarlamaların sonuçsuz kalmasına yol açmıştır. Nitekim, bu sıralarda tedavülde bulunan sağ akçeler ya piyasadan çekilmiş ya da kırılmış bir vaziyete gelerek, altın fiyatlarının 135-150 akçeye çıkmasına neden olmuştur¹⁰⁹.

Bu duruma bağlı olarak eşya ve yiyecek fiyatları da nispeten bir şekilde yükselmiş, fırsattan yararlanan ihtikâr erbabı karaborsa fiyatlarla cebini doldurarak, halk ve sabit gelirliileri soymaktaydı¹¹⁰. Gelişen bu hadiseler karşısında devlet, sikke rayiçlerinin belirlenmesi ve düzene girmesi için tashih-i sikkeyi gerekli görmüştür.

1589 Yılında Yapılan Sikke Tashihi

İlk sikke tashihi 1588(996) yılında, Rumeli beylerbeyi, aynı zamanda musahib-i şehriyari ve nâzır-ı emvâl olan Doğanlı Mehmed Paşa'ya havale edilmiştir. Sikke tashihinin, Fatih devrindeki tatbikata uyularak yapılması, yani

¹⁰⁵ Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 41; Kütükoğlu, "1600 Tarihli", s. 7.

¹⁰⁶ M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 807; Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1254.

¹⁰⁷ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 350; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 150

¹⁰⁸ M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 807; Lütfi Güçer, *XVI.ve XVII.Asırlarda Osmanlı Devletinde Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 36-37.

¹⁰⁹ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 350.

¹¹⁰ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 573; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 41-42.

piyasadaki bütün paraların toplatılarak, yenilerinin piyasaya sürülmesi esasına dayanmakla birlikte, bunun yapılabilmesi için sermayeye ihtiyaç duyulmuştur¹¹¹. Bunun için Mehmed Paşa, bir taraftan İstanbul darphânesinin verimini arttırmak için taşra darphânelerinden üstadlar ve aletler talep ederken, diğer taraftan da İran harpleri ile boşalan hazineye yük olmamak için halktan, "resm-i tashih-i sikke" adıyla bir vergi toplattırılmıştır¹¹². Mehmed Paşa bu vergiden 1000 yük akçe gelir elde etmiştir. Sikke tashihinin yapılması gerekli olmakla birlikte, bu iş için bir verginin konulması doğru olmamış, zaten tashih işleminin bizatihi kendisi bir vergi olduğu için, ikinci bir vergi halkın tepkisine yol açmıştır¹¹³. Ayrıca Mehmed Paşa, İstanbul'da çarşı ve pazar esnafından "muavenet-i tashih akçesi" ile topladığı salgınlardan, Sırçasaray'da yeni akçeler kestirmek için teşebbüse geçmiştir. Ancak halk ve askerler cedid akçelerin çıkmasını beklerken, yeniçeri ulufelerinin cedid akçe yerine hürde ve züyuf akçe ile ödenmesi, kapıkullarının bu paraları halka ve esnafa zorla kabul ettirmeye çalışmaları, umumî bir huzursuzluğa yol açmıştır. Bundan dolayı 16 Cernaziyelevvel 997 (2 Nisan 1589) da büyük bir isyan hareketi meydana gelmiştir. Tarihlerde "Beylerbeyi Vak'ası" olarak geçen bu hadisede Mehmed Paşa parayı tashih edemeden, Defterdar Mahmud Efendi ile birlikte idam edilmişlerdir¹¹⁴. Mehmed Paşa'nın katlinden sonra sikke tashihi işi Koca Sinan Paşa'ya havale edilmiş ve böylece 1588'de başlayan tashih 1589 yılında tamamlanmıştır. 1589'da yapılan bu ayarlama ile, 1586'da olduğu gibi, 100 dirhem gümüşten 800 adet akçe kesilmesi ve akçe ağırlığının 0,384 gr olması kabul edilmiştir. Altının resmî kuru 120 akçeden, gürüsün rayicinin de 80 akçeden alınıp satılması emrolunmuştur¹¹⁵. Ancak bu düzenlemeden kısa bir süre sonra, akçenin piyasa rayiçleri muhafaza edilememiştir. Tedavüle çıkartılan yeni akçeler yine kırkıcılar tarafından kırkılmış ve devalüasyondan önceki durumlara geri dönülmesine yol açmıştır.

1600 Yılında Yapılan Sikke Tashihi

Milletlerarası maden hareketleri, uzun süren ve ganimet getirmeyen harpler, ticarî faaliyetlerin hacim ve suretindeki değişimler, nüfus artışlarına bağlı olarak fiyatların durmadan yükselmesi, akçenin tespit edilen değerlerinin korunmasını imkânsız kılmıştır¹¹⁶. Bundan dolayı, 1598'de altın 150, guruş 100 akçeye, 1599'da altın 160, guruş 110 akçeye, 1600'de altın 180 daha sonra 220

¹¹¹ Kütükoğlu, "1600 Tarihi", s. 7; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 351.

¹¹² Kütükoğlu, "1600 Tarihi", s. 7; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 573; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 352.

¹¹³ Kütükoğlu, "1600 Tarihi", s. 7; Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1255.

¹¹⁴ Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1255; Kütükoğlu, "1600 Tarihi", s. 7; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 573; Cezzar, *Levendler*, s. 74; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 46-47.

¹¹⁵ Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 240; Aykut "Sikke Tashihleri", s. 1256

¹¹⁶ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 574; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 354

akçeye kadar yükselmiş ve dolayısıyla yeni bir sikke tashihi gerekli görülmüştür¹¹⁷

Devlet, piyasadaki ayarı bozuk ve kırılmış paraları toplatıp, onların yerine ayarı sahih ve standart akçe çıkartmayı düşünerek, tashih görevini Yemişçi Hasan Paşa'ya tevdi etti. Yeni sikkeler 5 Rebiül'evvel 1009 (14 Eylül 1600) tarihinde tedavüle çıkartıldı¹¹⁸. Bu düzenleme ile, 100 dirhem gümüşten 950 akçe darp edilmesi, altının 120 akçeye, kâmil guruşun 80 akçeye, esedî guruşun 70 akçeden muamele görmesi emredilmiştir¹¹⁹. Düzenlemeden sonra ayrıca, yeni fiyatları içeren bir narh cetveli hazırlanarak, çarşı ve pazarlarda tatbik edilmek üzere ilân edilmiştir¹²⁰.

1618 Yılında Yapılan Sikke Tashihi

II. Osman döneminde yapılan üçüncü sikke tashihi için, Darphâne Nazırlığına tayin edilen, şikk-i sani defterdarı (ikinci defterdar) Bekir Efendi görevlendirilmiştir. Kendisine bu düzenleme için gerekli olan on kese altın, sermaye olarak verildi¹²¹. Tedavülde bulunan kem ayar ve eksik vezinli akçelerin toplattırılarak yeni akçelerin kestirilmesi ferman olunmuştur. Bu amaçla, imparatorluğun diğer yerlerinde faaliyetleri durdurulan darphânelerin açılması da emrolunmuştur¹²².

Bu tashih işlemi ile 100 dirhem gümüşten 1000 akçe, yani bir dirhemden 10 akçe darbedilmiştir. Altının kıymeti ise 120 akçe olarak tayin edilmiştir¹²³. Ebubekir Efendi yeni akçeleri tedavüle çıkardığında, eskilerin kullanılmasını da yasaklamıştır. Ancak, daha sonra yeterli madenin tedarik edilmesindeki zorluklar nedeniyle eski akçelerin "sahihü'l-ayar" veya "tamü'l-ayar" olanlarının tedavülüne izin verilmiştir¹²⁴. Yine bu ayarlamayla birlikte 10 akçe kıymetinde "osmanî" adı verilen onluk akçeler de tedavüle çıkartılmıştır. Onluk osmanî akçeleri halk arasında "Bekir Efendi akçesi" olarak anılmıştır¹²⁵.

II. Osman dönemindeki tashih-i sikke işleminin de sağlam temellere dayandırılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, bu ayarlamadan hemen sonra, piyasalardaki altın fiyatları tekrar yükselmeye başlayarak; 1620 yılında 150-170 akçe,

¹¹⁷ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 354; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 240; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 50.

¹¹⁸ S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 241; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", 575; Kütükoğlu, "1600 Tarihli", s. 8.

¹¹⁹ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 575-576; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 241; Kütükoğlu, "1600 Tarihli", s. 8.

¹²⁰ Kütükoğlu, "1600 Tarihli", s. 9; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 575.

¹²¹ Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 55; Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 28.

¹²² Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 355-356; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 55.

¹²³ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 356; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 242.

¹²⁴ Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 28.

¹²⁵ Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 173; Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* s. 28.

1621'de 160-200, 1622'de 170-200; 1623'te 200-270, 162 yılının Mart-Nisan aylarında 310'a, Temmuz'da 340'a, Ekim 1624'te 400 akçeye kadar yükselmiştir¹²⁶. Altın fiyatlarındaki bu anormal yükselişler karşısında, yeni bir sikke ayarlaması zarureti doğmuştur.

1624 Yılında Yapılan Sikke Tashihi

IV. Murad döneminde yapılan bu dördüncü tashihde, akçenin vezni önceki ayarlamalara bağlı kalarak yapılmıştır. 1618'deki ayarlamadaki gibi 100 dirhem gümüşten 1000 akçe kesilmiştir. Sikke tashihi işiyle Merre Hüseyin Paşa görevlendirilmiş olup, kendisine bu iş için, harem dairesinde bulunan matbah takımları, altın vazolar, gümüş eğer takımları darphâneye gönderilerek, 100.000 guruşluk sermaye temin edilmiştir¹²⁷.

Sikke tashihi ile altın 120 akçeye, tam ya da kâmil guruş 80 akçeye, esedi guruşu 70 akçeye, zolata 50, babka 6 akçeye, Mısır paresi 3 akçeye gelecek şekilde tedavül edilmesi emrolunmuştur.

II. Osman döneminde darbedilen bir dirhemlik onluk "osmanî"ler o sıralarda çok tağşiş edildiğinden dolayı rağbet görmüyordu. Bu nedenle "osmanî"lerin de Mısır paresi gibi 3 akçeye tedavül edilmesi uygun görülmüştür¹²⁸.

Akçenin 1624'te tespit edilen rayiçler üzerinden işlem görmesi uzun süre devam edememiş, nitekim daha 1626'dan itibaren altın 130 akçeye, 1627'de 180 akçeye, 1630'da 200, 1632'de 220, 1635'te 240, 1638-1640 arasında da 250 akçeye kadar yükselmiş durumda idi. Bu durum fiyatlara da menfi yönde yansıtıldığından dolayı halk büyük bir sıkıntı içine düşmüştür¹²⁹. Bundan ötürü devlet, yeni bir sikke ayarlaması yapmak zorunda kalmıştır. Bu da, Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında gerçekleşmiştir.

1640 Yılında Yapılan Sikke Tashihi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yapılan bu sikke tashihi de, 1618'de ayarlanan sikke rayiçleri esas alınmıştır. 100 dirhem gümüşten, 10 tanesi 1 dirhem gelecek şekilde 1000 adet akçe, darbedilmiştir¹³⁰. Darphâne Nazırlığına tayin edilen şikk-ı sanî Defterdarı Hasan Efendi tarafından yeni akçeler kestirilerek, kapıkullarının bayram mevacibleri de (Ocak 1641) cedit akçeler ile ödenmiştir¹³¹. Ayrıca, bir ve yarım dirhem ağırlığında "onluk"

¹²⁶ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 357; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 272; Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 576-577.

¹²⁷ Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 29; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 358; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 57.

¹²⁸ M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 808; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 242; Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1257.

¹²⁹ Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", s. 577; Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 358.

¹³⁰ Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1258; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 243.

¹³¹ Aykut, "XVII. Asrın Ortalarına Kadar", s. 359; Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, s. 60; Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, s. 20.

ve "beşlik" gümüş sikkeler de darbedilerek, onluk sikkeler "İbrahim şahî" adıyla anılmışlardır¹³².

Sikke ayarlaması ile altın 120 akçeden muamele görmesi emredilerek, bu rayiçler temel alınarak yeni narh listeleri düzenlenmiştir¹³³.

1565-1640 yılları arasında yapılan muhtelif sikke tashihleri nedeniyle, Osmanlı para tarihinde bu döneme, 'Sikke Tashihleri Dönemi' adı verilmiştir. Yapılan sikke tashihlerini değerlendiren Halil Sahillioğlu "devlet, tedavüldeki nakid fiilen bozulmuş ise, ister mevcut durumu esas alarak tashihe girişir yani para ayarlamasını resmen tanır, isterse bozulmadan evvelki esaslara döner. Bu açıdan bakıldığı zaman, 1586-1600 ve 1618 ayarlamaları enflasyon veya stabilizasyon, 1624-1641 tashihlerinin de deflasyon" mahiyeti taşıdığını belirtmektedir¹³⁴.

Akçenin sürekli devalüasyonlar neticesinde değer kaybetmesi fiyatların; kırkık ve ayarı bozuk akçelerin çeşitlerine göre; anormal şekilde yükselmeler göstermesi, halkın şikâyetlerini de beraberinde getirmiştir. Paranın bozuk olduğu dönemlerde, alıcı ile satıcı arasındaki çeşitli sorunların ortaya çıktığını görmekteyiz¹³⁵. Çeşitli alışveriş işlemlerinde satılan bir malın değeri, paranın satış günündeki rayicine göre hesaplanıp sabitleştirildiği halde, borcun ödeme gününe kadar geçen süre içinde, para rayicinin sabit kalmamasından dolayı alıcı borcunu, paranın ödeme günündeki rayici üzerinden vermek istemektedir. Bu durumda ise genellikle, para kurundaki farktan dolayı satıcı zarar etmektedir. Ya da tashih işleminden önce yapılan alım satımda, tashihten sonra satıcının cedid akçe talep ettiği, alıcının ise zuyuf akçe vermeye çalıştığı görülmüştür. Tashih-i sikke işleminden sonra, kimi alışveriş işlemlerinde zuyuf akçe ile mal satan birisinin, yeni akçenin darbedilmesinden sonra, sattığı mala karşılık daha önce aldığı zuyuf akçeyi vererek, yerine cedid akçe talep ettiği olmuştur. Para rayiçlerinin sürekli değişmesinden dolayı, senet niteliğindeki belgelerde, alınan veya satılan bir malın değeri belirtilirken, alışveriş sırasında kullanılan akçenin satış günündeki rayici belirtilmeye başlanmış ve bu durum "rayicü'l-vakt" terimiyle ifade edilmiştir¹³⁶.

Tashih-i sikke kararından sonra devlet, nakdi vergilerin toplanması esnasında paraların, altın (basene), kâmil guruş veya esedî guruş gibi sağlam paralarla alınmasını talep ederek, akçenin sağ ve cedid olmasına özen göstermiştir¹³⁷.

¹³² Aykut "Sikke Tashihleri", s. 1258; "XVI. yüzyıldan beri piyasalarda kabul gören yabancı guruşlar örnek alınarak, büyük boy gümüş paralar bu dönemde darbedilmeye başlanarak, akçe yerini Mısır kaynaklı pareye bırakmıştır" Bakınız Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 271.

¹³³ S.Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 243; Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1258; Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 32.

¹³⁴ S.Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 243.

¹³⁵ Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1258.

¹³⁶ Fikret Yılmaz, "1624 Sikke Tashihinin Amasya'da Etkileri" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, V, Ege Üniv. Basımevi, İzmir 1988, s. 143.

¹³⁷ Aynı eser, s. 145.

Tashihlerin bir etkisi de, akçenin değer kayıplarına bağlı olarak fiyatların mütemadiyen yükselmesi ve satılan malların fiyatlarında dalgalanmalara yol açmasıdır. Bu nedenle akçe ayarlamaları yapıldığında, eşya fiyatları yeniden tespit edilerek genel narh listeleri hazırlanmıştır. Nitekim 1584 ayarlamasından sonra Koca Sinan Paşa böyle bir narh listesi hazırlatmıştır. 1600-1640'da yapılan ayarlamalardan sonra da yeni narh listeleri düzenlenmiştir¹³⁸.

Paranın değer kaybından en fazla zarar gören kesimler akçe üzerinden sabit ödeme bekleyenler olmuştur. Lonca üyeleri, esnaf, küçük tüccarlar, zanaat-kârlar da olumsuz yönde etkilenmekteydiler¹³⁹. Ulufelerin mağşuş akçe ile verilmesi yeniçerilerin sık sık isyan etmesine yol açmış ve askerî ayaklanmalar neticesinde devlet, malî ıslahatlar ve sikke tashihleri yolu ile akçenin kıymetini muhafaza etmeye çalışmıştır¹⁴⁰.

1588'den 1640'lara kadar yapılan tağşişlerle, Osmanlı parasının temel birimi olan akçe oldukça küçülmüş ve günlük işlerde kullanılması son derece güç bir sikke haline gelmiştir. Yarım yüzyıl kadar süren bu istikrarsızlık dönemi ile gümüş sikkelerin günlük işlerde kullanılamaz hale gelmeleri, Osmanlı piyasalarında büyük boy Avrupa sikkelerinin kullanımını yaygınlaştırmıştır¹⁴¹. Nitekim, para ayarlamaları ve akçenin alım gücündeki kayıpları önlemek için halk, yabancı para ile alışveriş yapmayı tercih etmiştir. Devlet merkezine yakın olan Ankara, Konya gibi bölgelerde devletin otoritesinin etkisinden dolayı alışverişler çoğunlukla akçe ile yapılırken, merkezden uzak olan Kayseri ve Antep gibi şehirlerde, büyük oranlarda esedî gurus veya kâmil (riyali) gurus ile yapılmıştır¹⁴².

Bu ayarlamalardan dolayı halkın yabancı para ile alışverişi tercih etmesi, devleti bazı tedbirleri almaya sevk etmiştir. Halkın bu haklı kaçışım önlemek için devlet, 1640'dan 1688'e kadar sikke tashihinden mütemadiyen kaçınmış, bir takım ıslahatlarla, ufak müdahalelerle akçenin değerini korumaya çalışmıştır¹⁴³.

1640 Yılından Sonra Yapılan Sikke Tashihleri

1640 yılında sikke tashihini gerçekleştiren Kemankeş Kara Mustafa Paşa, devletin malî yapısına çeki düzen vermek için sikke tashihinin yanı sıra çeşitli ıslahat çalışmalarında da bulunmuştur. Beş sene süren sadrazamlığı döneminde, hükümetin savurganlığını önleyerek, yeniçeri ve sipahi sayısında azaltmalar yaptı. Vergi gelirlerini arttırarak, aylıkların düzenli olarak verilmesini sağladı.

¹³⁸ T. Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", s. 866; Sahillioğlu, "Akçe", s. 227.

¹³⁹ Pamuk, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", s. 183; Mantran, *XVII.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 251.

¹⁴⁰ Aykut, "Sikke Tashihleri", s. 1258.

¹⁴¹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 156.

¹⁴² Ruhi Özcan, "Şer'îye Sicillerine Göre Antep 'de Mülk Satışları" *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999*, Bildiriler, Konya 2000, s. 835; Ayrıca bakınız Muhiddin Tuş, "Kayseri'nin 223 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Mülk Satışları", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 2000, s.513-526.

¹⁴³ Özcan, "Şer'îye Sicillerine Göre Antep 'de Mülk Satışları", s. 836; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 247.

Bütçeyi denk tutmaya çalışarak enflasyonu önlemeye çalıştı¹⁴⁴. Bütün bunlara rağmen Kara Mustafa Paşa'nın Ocak 1644'te idam edilmesiyle yeni bir iç karışıklık ve israflar dönemi başlamıştır. Nitekim 1645'te başlayan Girit Savaşıyla birlikte, savaşların niteliği açısından yepyeni bir döneme girilmiştir. 25 yıl süren bu savaş Osmanlı Devleti'nin maliyesinin alt üst olmasına yol açmıştır¹⁴⁵.

1645'ten itibaren altın fiyatları tekrar yükselişe geçerek 1645, 1648, 1649 yıllarında 160 akçeden işlem görmüştür. Bu yıllarda riyal ve esedî guruslarda fazla bir dalgalanma görülmemekle birlikte, riyali 85-90, esedî 80 akçe olarak işlem görmüştür¹⁴⁶.

Bu dönemden sonra, sadrazamlık görevine getirilen paşaların, devleti içinde bulunduğu sıkıntılı ortamdan kurtarmak için yaptıkları ıslahat çalışmalarına rağmen paranın rayiçlerindeki artışlar devam etmiştir.

Islahatçı sadrazamlardan Tarhuncu Ahmet Paşa da devlet gelirlerinin artırılmasına yönelik çalışmalarda bulundu. Rüşvet alanları şiddetle cezalandırarak, topraklarının karşılığında askerî hizmetlerini yerine getirmeyen yüzlerce timar sahibinin ellerinden timarlarını alarak, bunların çoğunu iltizam olarak dağıttı. Ayrıca Tarhuncu Ahmet Paşa, malî yılın bütçesini önceden hazırlayan ilk sadrazam olmuştur. Çeşit bölümlerinden beklenen gelirlere göre gider hesaplarının çıkartmış, bu rakamlar haricindeki harcamaların önüne geçmeye çalışmıştır¹⁴⁷. Muhafifleri Ahmed Paşa'nın, padişahı tahtan indirip yerine kardeşi Şehzade Süleyman'ı geçirtmek istediği yolunda asılsız söylentiler çıkartarak, sadrazamı idam ettirmesiyle (Mart 1653) malî tedbirler de desteksiz kalmıştır¹⁴⁸.

Tarhuncu Ahmed Paşa'da sonra maliye tam bir keşmekeş içine girmiştir. Ordu maaşları ödemek için gereken kaynaklar tam olarak sağlanamadığı için, müsadereye çokça başvurulmuştur. Bu dönemde tedavül eden paralar gümüşten çok bakır içerikli veya kenarları yontulmuş bir haldeydi. Bu paralara İstanbul'da çingene parası veya meyhâne parası adı verilmiştir¹⁴⁹. 27 Şubat 1656'da sadrazamlığa Hüseyin Paşa getirilmiştir. Hüseyin Paşa'nın döneminde, yeniçerilere verilen mevacic yan yarıya "nukud-ı halise" veya "kemayar" sikkelerle ödenmişti. Yeniçerilere verilen ve ayarlan oldukça bozulmuş olan bu paralan esnaf kabul etmeyince, tarihte Vak'a-yı Vakvakiye diye bilinen büyük bir isyan hareketi vuku bulmuştur¹⁵⁰.

Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı Temmuz 1656'da abluka altına alması ile fiyatlarda aşırı bir yükselme meydana gelmiştir. 1650'de 85-90 ak-

¹⁴⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 277; Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 32-33.

¹⁴⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 32; Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 232-133.

¹⁴⁶ S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 244.

¹⁴⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 283.

¹⁴⁸ Aynı yer; Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 235.

¹⁴⁹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 235; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 244.

¹⁵⁰ S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 244; Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 40.

çeden işlem gören riyali 1656 yılında 90 akçeye, yine 1650'de 70 akçeden işlem gören esedî guruş 1656 yılında 80 akçeye yükselmiştir¹⁵¹.

15 Eylül 1656'da Köprülü Mehmed Paşa sadrazamlığa getirilerek, 27 yıl sürececek olan Köprülüler dönemi başlamıştır. Bu dönem istikrarlı politikaların takip edildiği bir dönem olmuştur. Köprülüler döneminde, Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmet Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaret makamına gelmişlerdir. Bu dönemde fiyatlarda ciddi bir dalgalanma olmamış, genellikle istikrarlı bir politika izlenmiştir¹⁵².

XVII. yüzyılın sonlarına doğru, savaşlar ve yeni cülus bahşişleri sebebi ile malî bunalımlar daha da artmıştır. Viyana kuşatmasından sonraki harp yıllarında (1683- 1699) artan malî darlık devleti yeni finansman kaynakları aramaya iterken, sikke tecdidi siyasetine geri dönmüş ve yeni para darbına girişilmiştir. İlk hamlede atıl kalmış olan darphâneler yeniden faaliyete geçirilmiştir¹⁵³. 1685'de darphâneler çalışmaya başlarken 1688'e kadar çeşitli altın ve gümüş paralar darbedilmiştir. 1688'de II. Süleyman'ın tahta çıkışından sonra orduya dağıtılacak cülus bahşişleri ve ödenmemiş ulufelerin getirdiği sıkıntıları gidermek amacıyla, iç hazineden kiler ve has ahurdan altın ve gümüş eşya çıkartılarak, şerifi altın, pare ve bir miktar akçe darbedilmiş, böylece darphâne devlete yeniden gelir getirmeye başlamıştır¹⁵⁴. Sikke basımı ile bir dirhem gümüşten 12,5 yerine 17 akçe kesilmesine karar verildi¹⁵⁵.

Bu dönemin önemli bir gelişmesi de, bakırdan mankur darbına başlanması olmuştur. 12 Eylül 1688'de basımına başlanan mankurların bir tanesi yarım dirhem (1,536 gr) ağırlığında ve 2 tanesi bir akçe değerindeydi. Piyasada bu rayiç çok makul karşılandı ve bakır paraya olan talep bir hayli fazla oldu. Halkın gösterdiği bu ilginin ve malî darboğazın da etkisiyle, sonraları bir mankur bir akçe eşitlenmesine yönelik karar alınmıştır¹⁵⁶. Mankur üretimi devlete önemli bir malî gelir getirmiştir. Devletin, mankur üretiminden elde ettiği net gelirlerin 380 milyon akçeye ya da o dönemin kuru üzerinden 1,4 milyon altın dukaya ulaştığı anlaşılmaktadır¹⁵⁷.

Mankur üretiminden elde edilen büyük gelirler, özellikle Trakya, Selanik ve İzmir yörelerindeki kalpazanları da harekete geçirmiştir. Kimi sahte mankurlar da Avrupa kanalıyla ülkeye girmiştir. Kalb mankurların çoğalmasıyla, mankur deneyimi önemli bir darbe yemiş oldu¹⁵⁸. Mankur para darbu ile devlet, maliye gelirlerini önemli ölçüde rahatlatmış, enflasyon karları elde ede-

¹⁵¹ S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 244.

¹⁵² Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 235-236; S. Öztürk, *Askerî Kassam*, s. 246.

¹⁵³ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 278.

¹⁵⁴ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 278.

¹⁵⁵ M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 808.

¹⁵⁶ Aynı yer; Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 170; Tabakoğlu *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 279.

¹⁵⁷ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 171.

¹⁵⁸ Aynı yer; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 280-281.

bilmiştir. Hazine nakde olan ihtiyacını, mankur karşılığı ödemeler sayesinde kurtarabilmiştir. Bu sayede ödenebilen ulufelerle, çıkması muhtemel isyanların da önüne geçilmiştir. Fakat mankur para tecrübesi çok kısa süreli olmuş, (yaklaşık 32 ay) kalpazanlık ve kaçakçılık faaliyetleri ile fiyatların alt üst olmasına yol açmıştır¹⁵⁹. Mankur üretimi 22 Haziran 1691 tarihinde II. Ahmed tarafından durdurulmuştur¹⁶⁰.

II. Süleyman döneminde gerçekleşen önemli gelişmelerden bir diğeri de, o zamana kadar kullanılan ve rağbet gören Avrupa gurusları örnek alınarak, ilk yerli Osmanlı guruslarının tedavül edilmesidir. Akçenin sürekli tağşişlerde küçülerek kullanılamaz hale gelmesi üzerine, memlekette yabancı paralar çok fazla dolaşmaya başlamıştı. Bu durum siyasal ve simgesel olarak olumsuz bir tablo yaratmaktaydı. Bu yüzden XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra devlet, yeni bir para birimi oluşturmak için birkaç teşebbüste bulunmuştu. Ancak bunlar savaşlar ve malî olumsuzluklar nedeniyle başarısızla sonuçlanmıştı¹⁶¹.

İstanbul darphânesinde ilk kez 1690'da basılan büyük boy gümüş sikkeler, %60 gümüş, %40 bakır ihtiva etmekte ve yaklaşık 6 dirhem (19,2 gr) ağırlığa sahiptiler. Akçe ise, artık sadece muhasebe sikkesi, gerçekte bulunmayan ama hesaplan düzenlemede değer ve ayar birimi olarak kullanılan bir sikke haline gelmiştir¹⁶².

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, iktisadî, malî şartların, XVI. yüzyılın sonlarına doğru hızla bozulduğu, istikrar ve genişlemenin yerini, durgunluk ve bunalımların baş gösterdiği bir döneme girildiği, tarihçilerce kabul gören genel bir kanıdır. Bunalımların temelinde, milletlerarası kıymetli maden hareketleri, uzun süren ve ganimet getirmeyen harpler nedeniyle, devletin yaptığı askerî harcamaların artması, ticarî faaliyetlerin hacim ve istikamet yönünde meydana gelen değişimler, nüfus artışları gibi çok çeşitli ekonomik ve sosyal nedenler yatmaktadır.

Avrupa ve Akdeniz havzasında yaşanan parasal sorunlar, 1580'lerin öncesinden itibaren Osmanlı para birimi olan akçeyi etkilemeye başlamıştır. Özellikle Amerika kıtasından getirilen gümüşlerde, İspanya ve Hollanda paralarının Osmanlı ülkesine akın etmesi, akçenin sürekli değer kaybetmesine yol açarak fiyatların mütemadiyen yükselmesine yol açmıştır.

1585-1586 yılında yapılan tağşişle, 100 dirhem gümüşten 400-450 adet akçe kesilirken, bu tarihten itibaren, 800-850 akçe ve daha sonra 2000 akçeye kadar çıkması, devletin sikke ayarlaması yapmasını zaruri hale getirmiştir. 1585 yılına kadar standart akçe, halis ayar gümüşten imal edilirken bu tarihten sonra, ak-

¹⁵⁹ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 282

¹⁶⁰ M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 808.

¹⁶¹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, 174; M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 808.

¹⁶² Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 175; Tekin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 174; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 282; M. Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 809.

çeye değişen miktarlarda bakır katılmaya başlanmıştır. Kalpazanlık faaliyetlerin yaygınlaşması, eski akçelerin dolaşımından kaldırılmaması nedeniyle, gümüş içerikli birbirini tutmayan sikkelerin aynı zamanda tedavülde bulunmaları, devletin, akçeyi standartlarına kavuşturmak için, sikke tashihi denilen ayarlamaları yapmak zorunda bırakmıştır. Fakat, akçenin sürekli devalüasyonlara maruz kalarak değerini kaybetmesi, fiyatların, tağşiş edilmiş bozuk akçeler ile anormal yükselmeler göstermesi halkın şikayetlerini de beraberinde getirmiştir. Paranın bozuk olduğu durumlarda, alıcı ve satıcı arasındaki anlaşmazlıkları ortaya çıktığı gibi, ulufelerin mağşuş akçelerle ödenmesinden dolayı askerî isyanların da çıkmasına neden olmuştur. Akçenin para ayarlamaları ile yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi sonucu halk, alım gücünü muhafaza etmek için yabancı paralarla alışveriş yapmayı tercih etmiştir. Devlet de, nakdî vergilerin toplanmasında, sağlam ve cedid akçe ile ödemelerin yapılmasına özen göstermiştir.

Fiyatlardaki istikrarsızlıklar nedeniyle devlet, narh uygulaması yaparak fiyatları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Narhların sık sık değiştirilmesi ve uygulamada farklılıklar göstermesi, esnaf ve tüketiciyi sıkıntıya düşürmüştür.

Memlekette, altın ve gümüşün azalması ve iktisadî sıkıntıların artması sonucu, Anadolu'da üretici durumunda bulunan köylü de zor durumda kalmıştır. Köylü, üzerine düşen vergi mükellefiyetlerini yerine getiremediği için, faizle para bulma yolunu seçmiş ve çeşitli nedenlerden dolayı borcunu ödeyemeyerek, topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan, elinde sermayesi olan ribahorlar kârlı çıkmışlardır. Nitekim para sıkıntısı yüzünden topraklarını satan köylülerin mallarını satın alan sermaye sahipleri, geleceğin âyân ve eşrafi olarak ortaya çıkmıştır.

Malî yapının bozulması ve para düzenindeki istikrarsızlığın en önemli sonucu da, timar rejiminin bozulması olmuştur. Devletin değişen savaş teknikleri karşısında, tüfekli yeniçeri (piyade) ordusuna olan ihtiyacın artması, timarlı askerlerin ihmal edilmesine yol açmıştır. Para ekonomisinin yoğun olmadığı dönemlerde kurulmuş olan timar rejimi, ihtiyaçlara cevap verememiş ve bunun sonucunda devlet, nakde olan ihtiyacından dolayı timar rejimini tasfiye ederek, mirî arazilerin mukataalaşması sürecini başlatmıştır.

Sonuç olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlayan Osmanlı para politikası ve rejimi, XVII. yüzyılda meydana gelen pek çok iktisadî ve sosyal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ©

KAYNAKLAR

- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, Barış Kitap Basım Dağ., Ankara 1999.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, II, Barış Kitap Basım Dağ., Ankara 1999.
- Aykut, Nezih, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1991.
- Barkan, Ömer L., "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellekten*, XXXIV/136, TTK. Basımevi, Ankara 1970.
- Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1999.
- Belin, M., *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, Haz. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yay., Ankara 1999.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Cin, Halil-Gül Akyılmaz, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1995.
- Eren, Aslan, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler" *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999.
- Güçer, Lütfi, XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı Devletinde Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkısaflı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" *Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, T.T.K Basımevi 2. Baskı, Ankara 1989.
- Kılıç, Orhan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Kolerkılıç, Ekrem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, Doğu Şirketi Matbaası*, İstanbul 1958.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "1600 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, ter. M.A.Kılıçbay, TTK. Yay., Ankara 1990.
- Özcan, Ruhi, "Şer'îye Sicillerine Göre Antep 'de Mülk Satışları" *Kuruluşunun 700.Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999*, Bildiriler, Konya 2000, s.835.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, T.T.K Basımevi, Ankara 1994.
- Öztürk, Said, *Askerî Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.
- Öztürk, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Öztürk, Temel, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Pamuk, Şevket, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19, Yapı Kredi Yayınları 1999.

- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.*
- Sahillioğlu, Halil, "Akçe", TDV.İA, II, *Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989.*
- Sayar, Ahmet Güner, "Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış", *Türk Yurdu, 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı, XIX-XX, Aralık 1999-Ocak 2000.*
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I, terc. M.Harmanlı, e Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994.*
- Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı, III, Yeni Türkiye Yay.,Ankara 1999.*
- Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.*
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.*
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2000.*
- Tekin, Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.*
- Tuş, Muhiddin, "Kayseri'nin 223 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Mülk Satışları", *III.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2000.*
- Uygur, Ziya, *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri, Bayrak Matbaa Ltd. Şti. İstanbul 1998.*
- Uzunçarşılı, İsmail H., "Mangır", *MEB.İ.A, VII, MEB Yay., Ankara 1988.*
- Yılmaz, Fikret, "1624 Sikke Tashihinin Amasya'da Etkileri" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, V, Ege Üniv. Basımevi, İzmir 1988.*
- Yücel, Yaşar, *1640 Tarihli Es'ar Defteri, T.T.K Yayınları, Ankara 1992.*
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, TTK Basımevi, Ankara 1988.*